

5/2024,
sentyabr-
oktyabr
(№ 00073)

YURIDIK SHAXSLARDA SOLIQ QARZDORLIGI PAYDO BO‘LISHI SABABLARI TAHLILI

Hakimov Ulug‘bek Furqat o‘g‘li

Toshkent Kimyo xalqaro universiteti mustaqil izlanuvchisi. Iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD).

Email: ulajaha12@gmail.com.

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-1902-1763>

DOI: https://doi.org/10.55439/EIT/vol12_iss5/596

Annotatsiya

Mazkur maqolada soliqlarning mamlakat iqtisodiyotida tutgan o‘rni to‘g‘risida fikr yuritilgan. Yuridik shaxslarda soliq qarzdorligi qanday holatlarda yuzaga kelishi holatlari ko‘rib chiqilgan. Xususan, soliq qarzdorligi vujudga kelishi yuzasidan xorijiy iqtisodchi olimlarning fikr-mulohazalari o‘rganilgan. Shuningdek, bugungi kunda soliq qarzdorligiga ega yuridik shaxslar tahlil qilingan. Yuqorida qayd etilgan holatlardan kelib chiqib, yuridik shaxslarning soliq qarzdorligini qisqartirish borasida takliflar shakllantirilgan.

Kalit so‘zlar: Soliq organi, soliq to‘lovchi, yuridik shaxs, soliq madaniyati, soliqlar va yig‘imlar, soliq yuki, soliq qarzdorligi, davlat.

АНАЛИЗ ПРИЧИН ВОЗНИКНОВЕНИЯ НАЛОГОВОЙ ЗАДОЛЖЕННОСТИ У ЮРИДИЧЕСКИХ ЛИЦ

Хакимов Улугбек Фуркат угли

Независимый исследователь Ташкентского Ташкентский международного университета Кимё. Доктор философии (PhD) по экономическим наукам.

Аннотация

В данной статье рассматривается роль налогов в экономике страны. Рассмотрены обстоятельства, при которых возникают налоговые обязательства у юридических лиц. В частности, были изучены мнения зарубежных экономистов относительно возникновения налоговой задолженности. Также анализируются юридические лица, имеющие налоговые обязательства на сегодняшний день. На основании вышеизложенных обстоятельств внесены предложения по сокращению налоговой задолженности у юридических лиц.

Ключевые слова: Налоговый орган, налогоплательщик, юридическое лицо, налоговая культура, налоги и сборы, налоговая бремя, налоговая задолженность, государство.

ANALYSIS OF THE REASONS FOR TAX DEBT FOR LEGAL ENTITIES

Khakimov F. Ulugbek

Independent researcher of Kimyo International University in Tashkent. Doctor of philosophy (PhD) in economical sciences.

Abstract

This article examines the role of taxes in the country's economy. The circumstances under which tax obligations arise for legal entities are considered. In particular, the opinions of foreign economists regarding the occurrence of tax debt were studied. Legal entities that have tax obligations today are also analyzed. Based on the above circumstances, proposals have been made to reduce tax debt for legal entities.

Key words: Tax authority, tax payers, legal entities, tax culture, taxes and fees, tax burden, tax debt, state.

Kirish

Budjet daromadlarini muvaffaqiyatli shakllantirish ko'p jihatdan soliq tizimini qanday tashkil etilganligiga hamda soliq nazoratining samaradorligiga bog'liq. Agar davlat budjeti daromadlarining asosiy qismi soliq to'lovlari hisobiga shakllanishini inobatga oladigan bo'lsak, uning ahamiyati mamlakatning iqtisodiy-siyosiy yuksalishida muhim o'rnini egallaydi. Milliy iqtisodiyotdagi transformatsion o'zgarishlar sharoitida soliq organlarining eng muhim vazifasi soliq to'lovchilar tomonidan budjet tizimiga soliq va yig'implarning o'z vaqtida to'lanishini nazorat qilish, soliq qonunchiligini buzish harakatlariga yo'l qo'ymaslik, soliq qarzlarini undirish va soliq to'lovlarni kamaytirishga qaratilgan chora-tadbirlarni amalga oshirishdan iborat. Soliq tizimining ishonchligi va samaradorligi esa o'z navbatida soliq to'lovchilar uchun muhim kafolat bo'lib, ularni soliq majburiyatlarini o'z vaqtida va to'liq bajarishlarini rag'batlantiradi.

Xususan, mamlakatimizda olib borilayotgan iqtisodiy islohotlar tadbirkorlik subyektlariga keng qamrovli imkoniyatlar yaratib, ularning rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda. Davlatimiz rahbari bu borada tadbirkorlar bilan ochiq muloqot shaklida o'tkazilgan uchrashuvdagi nutqida “Bugungi kunda 100 tadan ortiq ishchisi bor korxonalar 3 mingga yaqinlashib, ulardagi ish o'rni bir yilda 440 mingga ko'paydi. Ushbu korxonalardagi ishchilar soni 1,7 millionga yetdi. Xususiy sektorda 5 million so'mdan ko'p maosh oladigan ishchilar 1 milliondan oshdi. Shundan 370 minggi 10 million so'mdan ziyod oylik oladi. Bular nimadan dalolat beradi? Tadbirkorlarimiz “soyada” ishlashdan ko'ra, qonuniy faoliyat, sog'lom raqobatni manfaatli, deb bilyapti” – deya ta'kidladi. [1]

Yildan yilga tadbirkorlarga hukumatimiz tomonidan berilayotgan imkoniyatlar o'zning ijobiy natijasini berib kelmoqda. Shunday bo'lsada, bugungi kunda soliqlarni o'z muddatida to'lamayotgan (to'lay olmayotgan) ayrim soliq to'lovchilarning soliq qarzdorligi summalari davlat budjetiga tushumlar sun'iy kechiktirilishiga sabab bo'lmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili

Yuridik shaxslarda soliq qarzdorligi yuzaga kelishiga sabab bo'luvchi omillar bir qator xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan ilmiy ishlarida tadqiq qilingan. Jumladan, xorijiy iqtisodchi olim M. Orlovaning fikriga ko'ra, “Soliq qarzdorligi tushunchasiga har xil manbalarda turli xil ta'rif berilgan. Bugungi kunda soliq qarzdorligiga soliqlar va yig'implar, sug'urta to'lovlari hamda ular bo'yicha hisoblangan foiz (penya)lar, soliq to'g'risidagi qonunchilik normalarini buzganlik uchun qo'llaniladigan moliyaviy jarimalar bo'yicha bajarilmagan majburiyatlar kiradi. Agar Rossiya Federatsiyasi Soliq kodeksida keltirilgan normalardan kelib chiqadigan bo'lsak, soliq qarzdorligi 2 guruhga bo'linadi:

- joriy soliq qarzdorligi;
- soliq tekshiruvlari natijasida aniqlangan soliq qarzdorligi.

O'z navbatida, har bir guruhda 3 ta turdagi soliq qarzdorligi mavjud.

Joriy soliq qarzdorligiga muddatida deklaratsiya taqdim etmaganligi uchun hosil bo'lgan qarzdorlik, penya va jarimalar kiradi.

Soliq tekshiruvlari natijasida aniqlangan soliq qarzdorligiga esa, tekshiruvda qo'shimcha hisoblangan soliqlar, ularga hisoblangan penyalar va jarimalar hamda soliq nazoratining boshqa tadbirlari natijasida hisoblangan soliqlar kiradi” [2]

Xorijiy iqtisodchi olim A. Podkolzinning fikriga ko'ra soliq qarzdorligi quyidagi omillar ta'siri natijasida vujudga kelishi mumkin:

“Ijtimoiy, siyosiy hamda tarixiy – bunda, ayrim davlatlarning siyosiy faoliyatiga qarshilik va e'tirozlarni kelib chiqishi, soliq madaniyatining shakllanmaganligi va bundan tashqari, boshqa bir qancha ijtimoiy holatlar bilan izohlanishi mumkin.

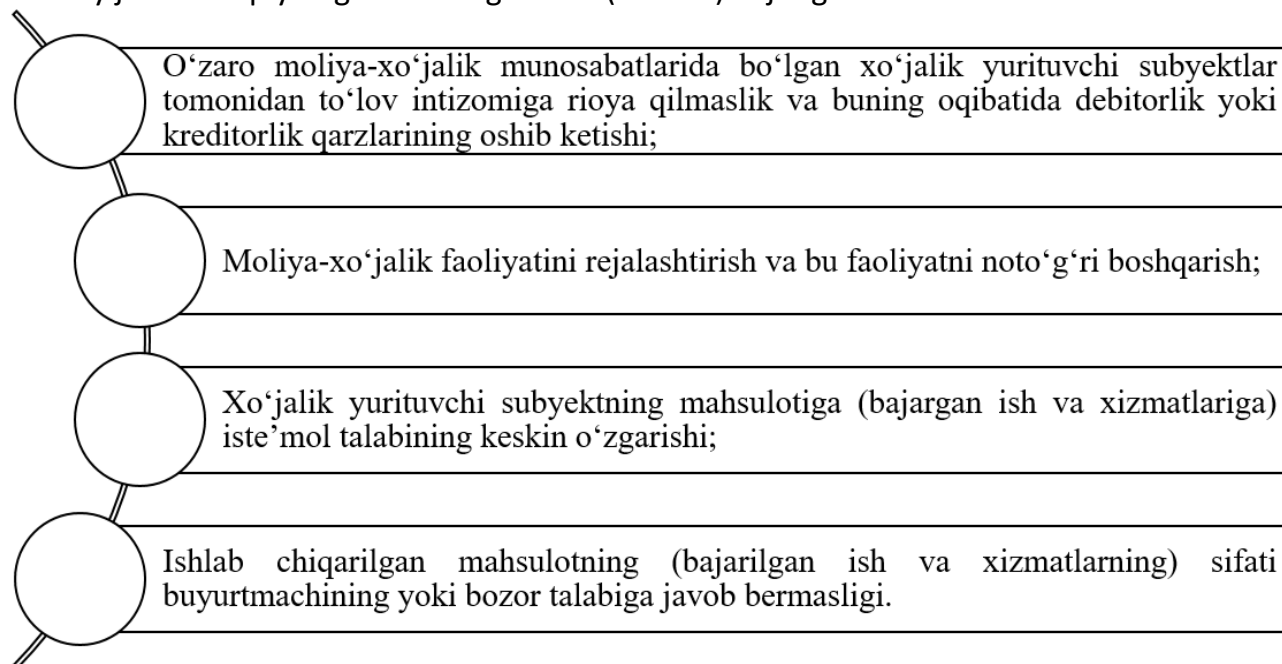
Tashkiliy-huquqiy – mazkur holatda soliq ma'murchiligi takomillashmaganligi va soliqqa oid huquqiy bazaning to'liq shakllanmaganligi, soliq yukini yuqoriligi bilan izohlanadi.

Iqtisodiy – bu omil iqtisodiy o'zgarish bilan izohlanadi. Bu asosan 2 guruhga bo'linadi:

- birinchi guruh umumiy iqtisodiyotdagi tizimning beqarorligi, yetarli darajadagi pul massasining yo'qligi, inflatsiya darajasining yuqoriligi, ishlab chiqarishning pasayishi yoki xarid qobiliyatining pasayishi;

- ikkinchi guruh o'ziga xos xususiyatga ega bo'lgan ishlab chiqarish va tovarlar oldi-sotdisiga bog'liq bo'lgan holatlar hamda faqat ayrim xo'jalik yurituvchi subyektlarga taalluqli bo'lgan texnik-ishlab chiqarish bilan bog'liq holatlar bilan izohlanadi”. [3]

Mahalliy iqtisodchi olim A. Tangriqulovning fikriga ko'ra esa, soliq qarzdorligining nazariy jihatdan quyidagi sabablarga ko'ra (1-rasm) vujudga keladi:

1-rasm. Yuridik shaxslarda soliq qarzdorligi yuzaga kelishining sabablari [4]

O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksida soliq qarzdorligi tushunchasiga aniq ta'rif berilgan, ammo uning mohiyatini tushunish uchun u qanday tarkibiy qismlardan iborat ekanligini o'rganish lozim. Bu borada tadqiqot ishi olib borgan xorijiy iqtisodchi olim A. Prigovanning fikriga ko'ra, «Soliq qarzdorligi tushunchasi 3 guruhga ya'ni joriy (normal) soliq qarzdorligi, muddati o'tgan soliq qarzdorligi va shartli soliq qarzdorligiga ajratish mumkin.

Xususan, soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarning hisoblanishi, shu jumladan soliq organlari tomonidan o'tkaziladigan soliq tekshiruvlari davomida soliqqa oid huquqbuzarliklar sodir etgan soliq to'lovchilarga nisbatan moliyaviy jarimalar qo'llanilishi hamda ularning soliq qonunchiligiga muvofiq belgilangan muddatda to'lanishigacha bo'lgan oraliqdagi soliq qarzdorligi joriy soliq qarzdorligi deyiladi.

Muddati o'tgan soliq qarzdorligi – bu soliqlar va yig'implarni, penya va moliyaviy jarimalarni to'lash muddati o'tgan yoki soliq organi va korxonada o'rtasida tuzilgan shartnomada ko'rsatilgan soliqlarni to'lash muddati o'tgan soliq qarzdorliklari tushuniladi.

Shartli soliq qarzdorligi deganda, potensial majburiyatni ifoda etadigan ma'lum bir shartlarda real majburiyatga aylanishi mumkin bo'lgan qarzdorlik tushuniladi. Mazkur qarzdorlik o'tgan operatsiyalar natijasida yuzaga keladi hamda u kelgusidagi hodisalarga bog'liq». [4]

Bu borada ilmiy tadqiqot olib borgan xorijiy iqtisodchi olim K. Bearing fikriga ko'ra, «soliq to'lovchilarda soliq qarzdorligining paydo bo'lishiga quyidagi asosiy sabablari mavjud:

- adolatli soliq stavkalari yoki moliyaviy jarimalar yo'qligi (soliq stavkalari va jarimalar foizi juda yuqori yoki juda pastligi hamda ular har xil turdagi soliqqa oid huquqbuzarliklar jiddiyligini o'zida aks ettirmaydi);

- soliq organlarida soliq to'lovchiga tegishli ma'lumotlarni olish cheklanganligi (misol uchun banklardan);

- adolatli va yaxshi ishlab chiqilgan soliq qarzdorligini bo'lib-bo'lib to'lash tizimining yo'qligi;

- soliq organining soliq qarzlarni majburiy undirish (bank hisobraqamini to'xtatish, soliq to'lovchining debitorlariga va jismoniy shaxsning aktivlariga qaratish) vakolatiga ega emasligi hamda ushbu muhim funksiyalarni bajarishda sud organlariga qaram bo'lishi;

- soliq organining undirilishi umidsiz bo'lgan soliq qarzdorligini mustaqil ravishda hisobdan chiqarish vakolati mavjud emasligi;

- soliq to'lovchi tomonidan soliq qarzdorligini to'lash muddatini kechiktirish yo'lida sud organiga soliq organing qarori ustidan shikoyat qilishi hisoblanadi. Odatda, sud organiga shikoyat qilish, soliq to'lovchilar uchun ortiqcha xarajat talab etmaydi hamda u soliq organing soliq qarzdorligini undirish to'g'risidagi qarori ijrosini darhol to'xtatishga sabab bo'ladi. Shu asnoda, soliq to'lovchilar shikoyat berish orqali soliq organing soliq qarzdorligini qarori ijrosini osongina to'xtatib qo'yadi». [5]

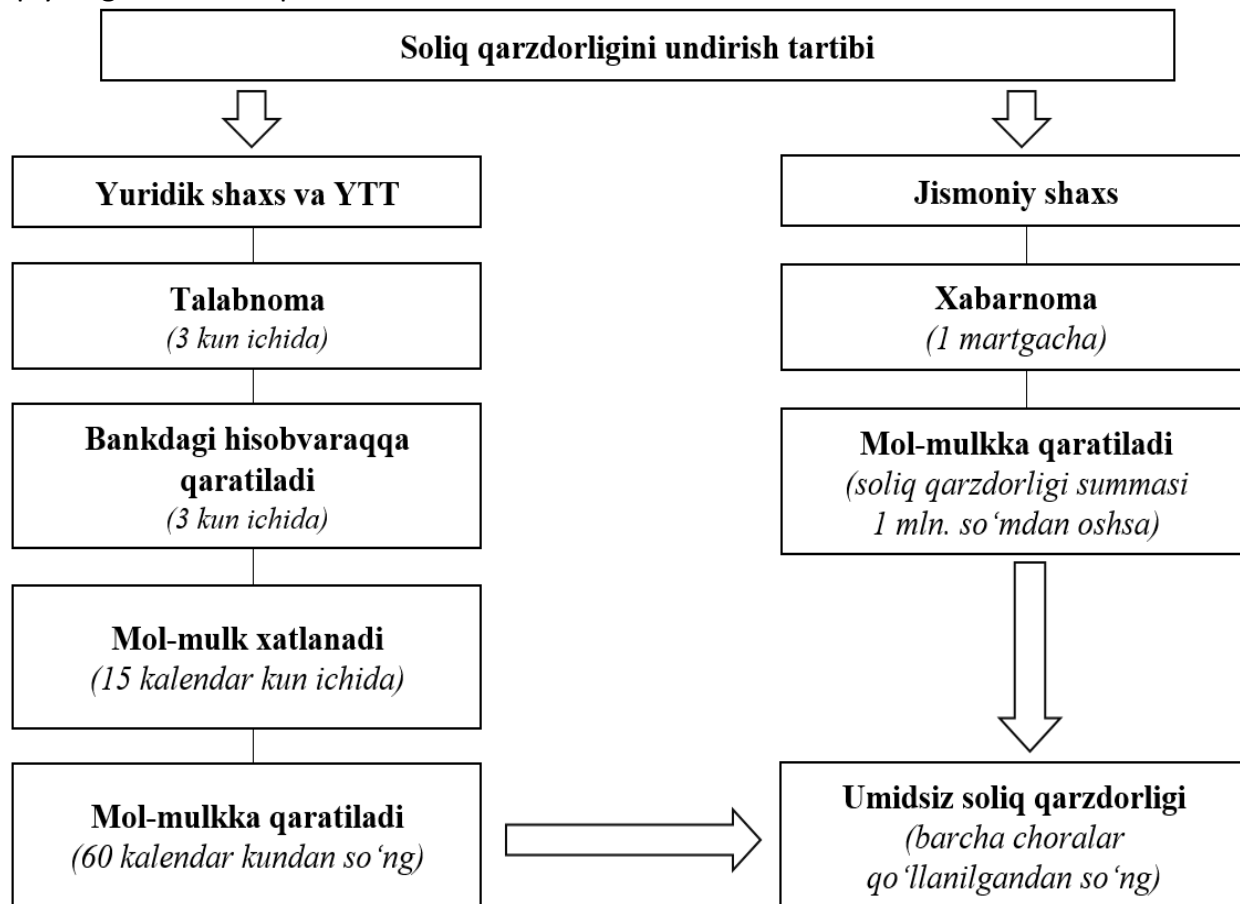
Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqotni amalga oshirishda ilmiy mushohada, statistik kuzatish, statistik grafiklardan foydalanilgan holda qiyosiy tahlil, ma'lumotlarni guruhlash, abstrakt-mantiqiy fikrlash, induksiya va deduksiya usullaridan foydalanildi. Ushbu tadqiqot usullari soliq ma'murchiligini, xususan soliq qarzdorligini qisqartirish mexanizmini takomillashtirish bo'yicha xulosa va takliflarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Tahlil va natijalar

O'zbekiston soliq qonunchiligida «Har bir shaxs Soliq kodeksida belgilangan soliqlar va unda nazarda tutilgan yig'implarni to'lashi shartligi hamda hech kimga soliqlar va yig'implarning ushbu Kodeksida nazarda tutilmagan soliqlar va yig'implarni to'lash majburiyati yuklatilishi mumkin emas» - ekanligi belgilangan. Shu bilan birgalikda, mazkur Kodeksga muvofiq, «Soliq to'lovchilarga belgilangan soliqlar va yig'implarni o'z vaqtida hamda to'liq hajmda hisoblab chiqarishi va to'lash majburiyati yuklatilgan». [6] Agar soliq to'lovchilar,

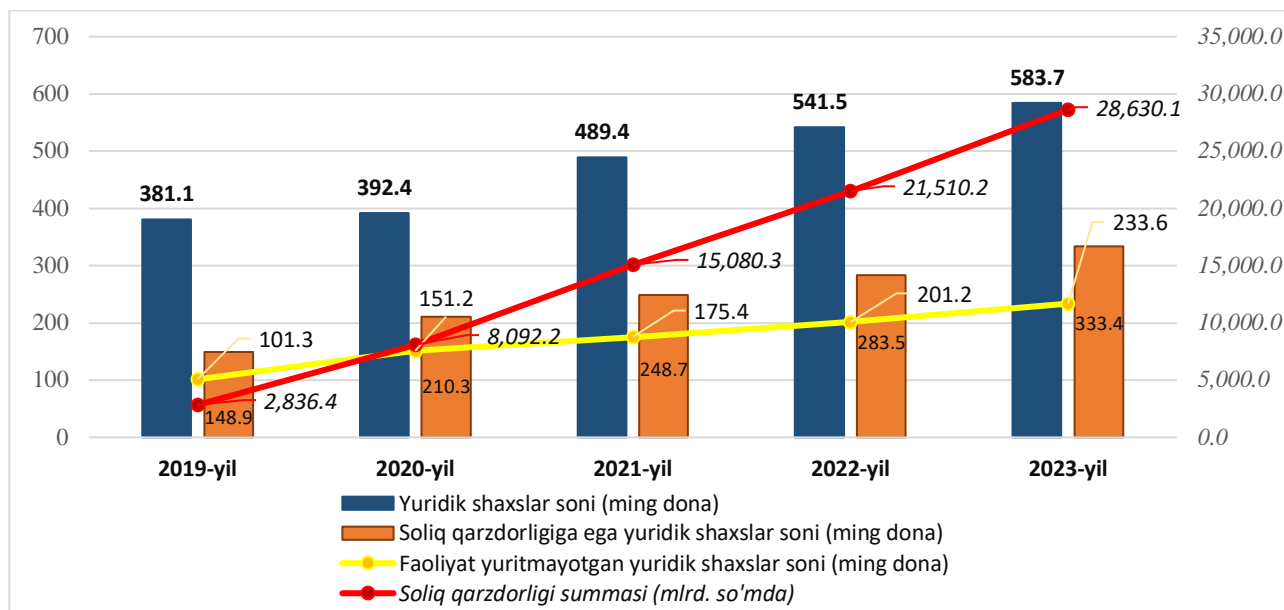
hisoblangan soliq va yig'ímlarni belgilangan muddatda budjetga o'tkazib bermasa yoki to'lashdan bo'yin tovlasa, u holda ushbu soliq to'lovchilarning budjet oldida soliq qarzdorligi vujudga keladi va soliq organlari tomonidan soliq qarzdorligini belgilangan tartibda undirish choralari ko'rish ishlari boshlanadi. Jumladan, yuridik shaxslar, shu jumladan, yakka tartibdagi tadbirkorlar hamda jismoniy shaxslarning soliq qarzdorligini undirish sxemasini quyidagi 2-rasm orqali ko'rishimiz mumkin:

2-rasm. Soliq qarzdorligini undirish sxemasi [7]

Yuqoridagi rasmdan kelib chiqadigan bo'lsak, jismoniy shaxslardan soliq qarzdorligini undirish tartibidan farqli o'laroq yuridik shaxslarda soliq qarzdorligi paydo bo'lganidan so'ng soliq organi tomonidan 3 ish kunida soliq qarzdorligini uzish to'g'risida talabnoma va qarzdor yuridik shaxsning bankdagi hisobvarag'iga inkasso qo'yiladi. Soliq qarzdorligi vujudga kelganidan boshlab 15 kalendar kun o'tganidan so'ng soliq qarzdorligi qoplanmasa, soliq to'lovchining mol-mulki xatlanadi hamda 60 kalendar kundan so'ng ham qarzdorlik so'ndirilmasa, xatlangan mulk hisobidan soliq qarzdorligi qoplanadi. [8]

Yuridik shaxslarda soliq qarzdorligi bir qancha omillar natijasida yuzaga kelishi mumkin. Jumladan, korxonalarining aybi bilan soliq hisobotlarining kech taqdim etilishi, soliq tekshiruvlari o'tkazilishi, korxonaning bankrot bo'lishi, soliq to'lashdan qasddan bo'yin tovlash holatlari va boshqalar oqibatida yuridik shaxslarda soliq qarzdorligi vujudga kelishiga sabab bo'ladi. Shunga ko'ra, 2019-2023-yillar davrida yuridik shaxslarning soliq qarzdorligi tahlilini quyidagi (3-rasm) orqali ko'rib chiqamiz.

3-rasm. Yuridik shaxslarning soliq qarzdorligi to'g'risida ma'lumot [9]

Ushbu 3-rasm ma'lumotlaridan kelib chiqadigan bo'lsak, soliq qarzdorligiga ega bo'lgan yuridik shaxslar soni o'sish tendensiyasiga ega. 2019-yilda soliq qarzdorligiga ega bo'lgan yuridik shaxslar soni jami yuridik shaxslar sonining 39,1 foizini tashkil etgan bo'lsa, 2023-yilga kelib ushbu ko'rsatkich 57,1 foizgacha ko'tarilgan. Ayniqsa, 2020-yildagi soliq qarzdorligi summasi 2019-yilga nisbatan keskin (qariyb 4 baravar) oshgan. Buni o'sha davrda pandemiya epidemiyasi bilan bog'liq muammolar tufayli yuzaga kelgan deb izohlashimiz mumkin. Oxirgi 5 yilda soliq qarzdorligiga ega bo'lgan yuridik shaxslar sonining o'sish sur'ati o'rtacha 23 foizni tashkil etmoqda. Shuningdek, 2019-yilda jami soliq qarzi summasi 2 836,4 mlrd. so'mni tashkil etgan bo'lsa, 2023-yil ushbu ko'rsatkich 28 630,1 mlrd. so'm bo'lgan ya'ni soliq qarzdorligi 2019-yilga nisbatan 25 793,7 mlrd. so'mga oshgan. So'nggi 5 yilda yuridik shaxslar soliq qarzdorligi summasining o'sish sur'ati o'rtacha 87 foizni tashkil etmoqda. Albatta yildan yilga soliq qarzdorligi summasi yuqori tezlikda oshib borishi ijobiy natija emas, ammo bu yerda mamlakatdagi inflatsiya darajasini ham inobatga olinishi lozim. O'shanda yillar orasidagi tafovut sezilarli darajada pasayadi.

Muallif fikricha, soliq qarzdorligining ortishiga yana bir sabab, soliq organi tomonidan 2021-2022-yillar mobaynida soliq to'lovchining kontragenti soliq to'lamaslik xavfi yuqori bo'lgan soliq to'lovchilar bo'lganligi sababli, ularga nisbatan soliq nazorati tadbirlari o'tkazilishi natijasida qo'shimcha soliqlar hisoblanishi hamda moliyaviy sanksiyalar qo'llanilishi natijasida yuzaga kelgan. Bundan tashqari, yuqoridagi rasm ma'lumotlaridan 2019-yilda ma'lum bir sabablar (to'lovga qobiliyatsizlik ishlari olib borilayotgan, jinoyat ishi qo'zg'atilgan, faoliyati mavsumiy xarakterga ega bo'lgan va h.k.)ga ko'ra, faoliyat yuritmayotgan yuridik shaxslar soni 101,3 mingtani tashkil etgan bo'lsa, 2023-yilga kelib mazkur ko'rsatkich 233,6 mingtaga yetganligini ya'ni 2019-yilga nisbatan 130,6 foizga oshganligini ko'rishimiz mumkin. Bu esa so'nggi 5 yillikda o'rtacha o'sish sur'ati 24 foizni tashkil etayotganligini anglatadi. Bu ham bevosita mamlakatda soliq qarzdorligi ulushining ortishiga ta'sir ko'rsatadigan omillardan biri hisoblanadi.

Xulosa

Yuqoridagi qayd etilganlardan kelib chiqib quyida beriladigan takliflar kelgusida yuridik shaxslarning soliq qarzdorligini qisqartirishida ijobiy ta'sir ko'rsatishimi mumkin:

- yuridik shaxslarda soliq madaniyatini yanada rivojlantirish yuzasidan chora-tadbirlar ishlab chiqish;

- soliq yukini optimallashtirish;

- soliq nazoratini kuchaytirish;

- soliq qonunchiligini yanada mukammallashtirish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2024-yil 20-avgustdagi mamlakatimiz tadbirkorlari bilan ochiq muloqot shaklida o‘tkazilgan uchrashuvdagi nutqi.

<https://president.uz/uz/lists/view/7481>

2. Orlova M.E., Nasyrova V.I. and Salmina S.V. Tax debt and ways of reducing it. // 3C TIC. Cuadernos de desarrollo aplicados a las TIC. – 2019.

3. Подколзин А.Г. Анализ причин возникновения налоговых недоимок в Российской Федерации. Журнал «Российское предпринимательство» №2 (74) 2006 г.

4. Tangriqulov A., Xomma A., Toshmatov Sh., Norqo‘ziev I., Roziqov N. Soliq qarzi va uni undirish. O‘quv qo‘llanmasi. – T.: «Yangi asr avlodi» nashriyoti – 2010. 51-b.

5. Borgne E.L. and Bear K. Tax Amnesties: Theory, Trends, and Some Alternatives. Definition and Types of Amnesties // International Monetary Fund. – 2008. P-79.

6. O‘zbekiston Respublikasi Soliq kodeksining 22-moddasi. <https://lex.uz/docs/4674902>

7. O‘zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi normalaridan kelib chiqib muallif tomonidan mustaqil tayyorlandi.

8. O‘zbekiston Respublikasi Soliq kodeksining 14 va 15-boblari. <https://lex.uz/docs/4674902>

9. U.F. Hakimov. Soliq qarzini undirish amaliyoti va uni takomillashtirish yo‘nalishlari. Iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi 2023-yil.